

БАТЫС ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ЖАҢА ТАРИХЫ. 1-ТОМ

АНТИКА ФИЛОСОФИЯСЫ

Платон диалогтары

Мақсаты – Платонның «Мемлекет», «Заңдар», «Тимей» атты диалогтары негізінде философиясына талдау жасау.

Жоспары:

1. «Мемлекет» диалогы.
2. «Заңдар» диалогы.
3. «Тимей» диалогы.

Түйін сөздер

Әділеттіліктің мән-жайы және құндылығы, даналық, батылдық, сабырлылық және әділеттілік ізгілігі, монархия, аристократия, тимократия, олигархия, демократия және деспотия – саяси құрылымның түрлері.

Кеннидің айтуы бойынша «Мемлекет» атты Платонның ең атақты диалогында идеялар теориясы тек логикалық және семантикалық мақсаттарға ғана емес, сонымен қатар, эпистемология, метафизика және әдеп саласындағы мәселелерді шешуге пайдаланылады дейді. Бірақ, «Мемлекет» диалогы әлемге идеялар теориясымен емес, сонымен қатар, басқарудың негізін құрайтын саяси механизмдер тетіктерін сипаттаумен танымал.

Диалогтың ресми тақырыбы – әділеттіліктің мәні мен құндылығы. Жұмыста Платонның ағасы Главкон әділеттіліктің пайдасына дәлелді күшейтуін сұрайды, өйткені, көптеген адамдар, егер олар мұны жазасыз жасай алатынын білсе, әділетсіз әрекеттенгенді қалайды дейді. Платонның басқа ағасы Адимант Главконды қолдап, адамдар арасында әділетсіз болу қалыпты іс, ал Құдайларға келер болсақ, әділетсіздік үшін алынатын жазаны дұға оқу мен құрбандық шалу арқылы өтеуге болады дейді.

Біз қарастырып жатқан кітаптың сегізінші тарауында Кенни Сократтың осы сұрақтарға берген жауабына оралады. Осы жерде Платонның саяси философиясын мазмұндау мақсатында Кенни назарды ағаларына жауап беруі үшін Сократ секілді жеке адамның басындағы әділеттілік мәселесін қарастырудан қала-мемлекет ішіндегі ірі әділеттілік мәселесіне келтіріп көрсетеді. Қалада тұрудың мақсаты – адамдарға еңбек бөлінісіне сәйкес бір-бірінің қажеттіліктерін қанағаттандыратын түрлі дағдыларға мүмкіндік беру. Ең дұрысы, егер адамдар бұрынғы кездегідей өздерінің негізгі қажеттіліктеріне қанағаттанса, онда жай ғана қауымдастық үшін осы жеткілікті болар еді. Бірақ, қазіргі заманның қала тұрғындары жай өмір сүруден гөрі, одан да зорын талап етеді және бұл өте күрделі саяси шараларды, соның ішінде жақсы даярланған кәсіби әскердің болуын талап етеді.

Сократ енді үш тапты қала-мемлекет жобасын ұсынады. Бұл жоғарғы тап қорғаушылар (немесе билеушілер), ортаңғы тап күзетшілер немесе көмекшілер және төменгі тап қолөнершілер мен шаруалар. Билеушілер мен көмекшілер әдебиет, музыка және гимнастика салаларында толықтай білім алуы керек. Әйелдер мен еркектер жоғарғы таптарда бола алады, алайда бұл артықшылықтарынан гөрі қатаң тыйымдарының саны да аз емес еді. Жоғарғы тап мүшелеріне некеге тұруға рұқсат берілмейді; әйелдер ортақ, баланы дүниеге әкелу қатаң түрде евгеникалық негізбен реттеліп отырылуы керек. Балалар өз ата-аналарымен араласпайды, алайда қоғамдық балабақшаларда тәрбиеленеді. Қорғаушылар мен көмекшілер қаражатты немесе мүлікті пайдалана алмайды, оларға тегін, жақсы, қарапайым жағдайлар жасалады, олар лагерьдегі солдаттар сияқты бірге өмір сүреді.

«Сократ «Мемлекеттің» 3–5-кітаптарында таныстыратын қоғам қатал тоталитаризм сияқты талқыланды және ертеректе пайда болған феминизмнің нышандары ретінде таңданысты тудырады», – дейді Кенни.

Платон «Мемлекеттің» соңғы кітаптарында саяси конституцияның мүмкін болатын түрлерін сипаттайды. Алғашқы және ең керемет конституция монархия немесе аристократия деп аталады: егер даналық билік етсе – онда ол бір немесе көп басқарушыда іске аса ма, ол маңызды емес. Конституцияның келесі төрт төменгі түрлері – тимократия, олигархия, демократия, деспотизм. Бұл конституцияның әрбіреуі идеалды мемлекеттің жетістіктерінің құлдырауына қарай бір сатыға төмендей береді. Егер билеушілер дана болмаса, аристократия әскери хунтаның билеуімен сипатталатын тимократияға айналып кетуі әбден мүмкін. Олигархия

тимократиядан төмен, себебі олигарх билеушілерге батылдық пен әскери ізгілік жетіспейді. Олигархия ұстамдылық ізгілігін жоғалта бастаған кезде орнына демократия келеді. Платон үшін идеалды мемлекеттің аристократиядан алыстаған әрбір қадамы – ізгіліктен алшақтауға арналған қадам; және демократиядан деспотизмге қарай қадам іске асқан әділетсіздікті сипаттайды.

Ақсүйектер билеген мемлекетте барлығы ізгілікпен, тимократия мемлекеті – даналықтың болмауымен, олигархиялық мемлекет – ерліктің құлдырауымен, демократиялық мемлекет – бұлтартпаудың жеккөріністілігімен, ал деспотиялық мемлекет – әділеттілік пен сот төрелігінің жойылуымен сипатталады. Платон «Мемлекетте» сипатталған мінсіз конституциядан гөрі, нақты өмірде нашар мемлекеттің әртүрлі формалары жиі кездесетінін мойындайды. Дегенмен философтар патша бола алатын, ал патшалар философ бола алатын осындай қалада ғана болмаса, басқа қалада қоғамдық немесе жеке бақыт болуы мүмкін емес деген ұстанымды есте сақтауды талап етеді. Философ болу үшін Платонның идеяларымен танысу мақсатында оның білім жүйесін түгел зерделеу шарт.

Кейіннен Платон өз өмірінде философ-патша ойынан бас тартты және идеялар теориясына саяси маңыздылық тұрғысынан қарауын тоқтатты. Ол басқарушының мінезінен гөрі, оның басқаратын заңдарының мінезі қаланың әл-ауқаты үшін маңыздырақ деген пікірге келді. Өзінің соңғы жұмыстарының бірі – «Заңдар» еңбегінде Криттің оңтүстігінде құрылып жатқан Магнезия қонысының құрылымын криттікпен және спарталықпен талқылап отырған афиналықты бейнелейді. Афиналықтың кеңесі арқылы іске асқан билік жобасы Афинаның конституциялық шарттары мен Платонның ойындағы идеалды мемлекетінің құрылымы арасында орналасқан. Афинадағыдай, Магнезияда да ересек ер-азаматтардың жиналысы, Кеңес, сонымен қатар сайланған заң қорғаушылары болуы керек. Қарапайым тұрғындар қазылар алқасы ретінде заңды басқаруға үлес қосады. Әртүрлі тағайындаулар саяси өмірге азаматтардың түгелдей қатысуын қамтамасыз ету үшін жеребе бойынша жүргізіледі. Жекеменшік рұқсат етіледі, бірақ байлықтың өсуіне қарай салық та жоғарылай түседі. Неке еркіндігіне енді тыйым салынып, отбасы құру заң бойынша міндеттелетін болды, ал 35 жастан жоғары бойдақтар заң бойынша қатаң жылдық салық төлеуге мәжбүрленеді. Ақырында, заң шығарушылар ең үздік заңдардың өзіне реформа қажет екенін түсінуі керек. Басқа жағынан Магнезияда «Мемлекетті» еске салатын бірнеше ерекшеліктер бар. Елдегі жоғарғы билік заң, дін ілімі, астрономия және математиканы арнайы оқыған, жоғары білікті лауазымдар енетін Билер кеңесіне жүгінеді. Жеке азаматтарда алтын немесе күміс тиындардың болуына рұқсат етілмейді, ал үйлерді сатуға қатаң тыйым салынған.

Ақындар лицензия алулары керек, өйткені олардың мәтіндеріне, де музыкаға да қатаң цензура қойылады. Әйел-полицей қызметкерлер, бала тууын қадағалау және евгеникалық стандарттың ұстануын қамтамасыз ету мемлекеттегі қалыпты жағдай болып саналады. Білім алу барлық таптар үшін маңызы зор және тікелей Кеңеске бағынатын білім министрлігінің бақылауында болады.

Басты заңнама диалогтың ортаңғы кітаптарында сипатталған. Тұрғындар түсініп оны бұзбай сақтауы үшін әрбір заңның түсіндірмесі мен заң мақсатын түсіндіретін преамбуласы болуға тиіс. Мысалы, 30–35 жас аралығында некені қамтамасыз ететін заң, ұрпақ жалғастыру – адамдар мәңгілікке қол жеткізетін әдіс дегенді түсіндіретін преамбуладан тұруға тиіс.

Энтони Кенни өзінің «Антика философиясы» кітабының аясында Платон диалогтарын жан-жақты талдамағандықтан, жұмысымыз толыққанды болуы үшін «Платон диалогтарына түсіндірмелер» жазған А.Ф. Лосевқа назар аударайық. Лосев сенімді мәліметтерге сүйене отырып, «Заңдарды» Платонның соңғы шығармасы деп нық айтады. Бұл жағдайды ескере отырып, зерттеушілер осы жұмыста Платонның жаңсақ және кейде қатты шиеленіскен ойлары – оның егде жасына байланысты және Платонға мұнда жоғары философиялық және айрықша логикалық талаптар қою ағаттық болар деп ойлайды. Платонның осы соңғы жұмысындағы ой-пікірлері шынымен де жетілмегендей, аяқталмағандай әсер қалдырады: бәлкім, оның қарттық жасы осы жерде көрінген шығар, соның негізінде ол «Заңдарды» нағыз логикалық әрі стилистикалық тұрғыдан аяқтап үлгермеген. Дегенмен істің мәнісі онда емес. Философия, әдебиет, өнер және адамзат мәдениетінің тарихынан бастап, егде жастағы

авторлар өз салаларында ең керемет туындыларды жасаған жүздеген оқиғаларды келтіруге болады. Сондықтан бізге Платонның «Заңдары» шынымен де аяқталмаған деп тану жеткілікті болар (алайда, Платонның көптеген басқа да шығармалары осы еңбектерде дамытылған идеяларға байланысты логикалық тәртіп пен стилистикалық мәртебесінен айырылған). Істің мәні Платонның осы ауқымды жұмысында оның философиясының дамуының жаңа кезеңі сипатталғанында. Дегенмен бұл кезең Платонның шығармашылығының бұрынғы дамуымен алдын ала анықталғанымен, ол осындай ашық түрде айтылған дәйекті және таңғаларлық қорытындыларға басқаша еңбегінде жетпейді. Сондықтан, көптеген зерттеушілердің «Заңдарға» берілген төмен бағасы тарихи шындыққа жанаспайды. Платонның «Заңдарда» дамытқан көзқарастарын кейде, тіпті көп жағдайда қабылдау керек. Бірақ жалпы кез келген тарихшы философия тарихшысы секілді, жеке өзі ұнататынды және өз философиялық көзқарастарына сәйкес келетінін сипаттап қана қоймайды. Егер «Заңдарға» тек субъективті емес, тарихи тұрғысынан қарар болсақ, осы жұмыстың құндылығының зор болары соншалықты, тіпті, оның маңыздылығы Платонның басқа да диалогтарынан асып түседі.

Зерттеушілердің және оқырмандардың жұмыста анти тарихи көзқарасқа негізделген «Заңдарға» берген дәстүрлі төмен бағасы ғылыми әдебиеттерде осы жұмыстың егжей-тегжейлі және ұқыпты талдауларының аз екендігін көрсетеді; тіпті «Заңдар» туралы қарапайым жүйелік мазмұндама сирек кездеседі және әдетте олар жалпы сипатта болып, олардың құрылымын көрсетпейді.

Кейде «Заңдармен» үндесетін «Тимей» диалогында Платон біз тұратын әлем мен құдай арасындағы қарым-қатынасты көрсетеді. Дәстүрлі философиялық тақырып болып келетін космологияға оралып, Платон Тимей әлемі механикалық себептердің қарапайым қосындысы емес дейді: ол әлде әке, Жаратушы немесе тудырушы – Демиург деген әртүрлі атпен атайтын Құдай құдіретімен жасалынған.

Тимей – диалогпен аттас кейіпкер, астроном. Ол Сократқа космостың пайда болуынан бастап, адамзаттың дүниеге келуіне дейінгі Ғаламшардың тарихын баяндайды. Адамдар сұрайды, – дейді ол, – әлем әрдайым болды ма, әлде оның басы бар ма. Және жауап береді – иә, оның басы бар және ол көрнекі және материалды, және сезіммен сезілетіннің барлығы ой объектілері секілді мәңгілік және ауыспаған саналады. Оны жасаған құдіретті күш мәңгі архетипке сүйенді, өйткені ғарыш – барлық себептерден де жақсы, ол бар себептердің ішіндегі ең көріктісі. Неге Демиург ғарышты жаратты? Өйткені, ғарыш керемет мінсіз болды және ол қызғаныш пен масаттанушылықтан ада болды. Болмыс кітабындағы Құдіретті Құдай секілді әлем Жаратушысы өзі тудырған ісіне қарап оны керемет деп таныды: және өз қуанышында ол оны көптеген әдемі заттармен безендіреді. Бірақ Демиург иудей-христиандық дәстүрдегі жаратушыдан біршама мәселелерде ерекшеленеді. Біріншіден, ол әлемді жоқтан жаратқан жоқ: ол оны әуелгі хаостан пайда болғызды, ал оның шығармашылық еркіндігі бастапқы материялардың қажетті қасиеттерімен шектелген.

Екіншіден, Мозаиканы Құрастырушы оның құрастырылуының белгілі бір кезеңінде жансыз әлемге жан бітіріп, өмір құйса, Платонда ол – жаратылған архетип пен реттелген ғаламның өзі, тірі тіршілік иелері. Бұл қандай тірі архетип? Ол бізге айтпайды, мүмкін бұл оның өмірден тұру керек деген «Софистегі» кешіккен қорытындысы бойынша идеялар әлемі шығар. Құдай әлемді құрастырмай тұрып, оның жанын жаратты, сонымен әлемді құрастырды: бұл жан болмыс әлемі мен қалыптасу әлемі арасында өзара теңдескен. Аспан денелері көрінетін, бірақ жан көрінбейді және зерде мен үйлесімділікке толы. Бұл мәңгі және керемет ақиқаттар ішіндегінің ең керемет туындысы.

Әлемнің көптүрлілігі жайлы айтатын ерте философтардан ерекше Платон, біздің Әлем жалғыз деп есептейді. Ол Эмпедоклдың біздің Әлем төрт стихия: жер, ауа, от және судан құралған деген ойымен келіседі. Және оларды құрайтын атомдардың әртүрлі формалары элементтердің әртүрлі сапасына негізделген деп, Демокритті қолдайды.

«Тимейде» Платон Ғаламда тіршілік иелерінің төрт түрі бар екенін түсіндіреді: құдайлар, құстар, жануарлар және балықтар. Ол жанның жұлдыздар мен адамдарға әсерін суреттейді, алдында «Мемлекетке» енгізген адам жанының үш жақты бөлінуін дамытады. Ол адам денесінің құрылу және қабылдау механизмдерін, ақыл-ой мен дене ауруларының тізімін келтіріп, біздің барлық дене мүшелеріміз және олардың қызметтері туралы толық мәлімет берген.

А.Ф. Лосев «Платон диалогтарына түсіндірмелерінде», Платон шығармашылығының соңғы кезеңдерінің біріне жататын «Тимейде» алғаш рет ғарыштағы сана диалектикасы мен материя мәселелері жүйелі түрде айқындалады деп жазады, тек «Тимей» алғаш рет барлық материалдық ғарышты санамен, нақтырақ айтсақ, ғарышта терең жатқан барлық идеялармен бірге қатынасында құрастырады және олар алғаш рет тұтастай әлемнің жасалуы принциптері ретінде қарастырылады. Осылайша, «Тимей» Платонның объективті идеализмінің жүйелік сипаттамасы болып табылады, ал материяның және дене болмысының принциптері бұл жерде Платон үшін идеялары секілді әлемді қалыптастырушы принциптер ретінде танылады. Дегенмен бұл жерде бір ескерту жасап кету керек, өйткені, онсыз «Тимейдегі» әлем құрылысының ерекшеліктерін түсіну мүмкін емес. Антикалық философияның негізгі материалистік үрдісін ешқашан ұмытпау керек және әртүрлі философиялық жүйелердегі антика кезеңінің материясының маңызды рөлін ешқашан ұмытпау керек. Егер мұны мұқият есімізде ұстасақ, онда бұл идея ежелгі антикалық философияның қаншалықты идеалистік бола алатынына қарамастан, ақыр соңында сезімдік және материалдық жағынан берілгеніне таңғалмаймыз. Бірақ бұл идея қандай жолмен берілген? Мұндай идея, әрине, табиғатына қарасақ, антикалық мифке сәйкес келетіні анық нәрсе. Платонның өзі халықтық мифтерді сынға алған, бірақ диалектикалық және жалпы айтқанда, мифологиядан аз ерекшеленетін ақылға қонымды құрылымдар жасаған. Осылайша, «Той» мен «Федрдағы» Эрос толықтай диалектикалық тұрғыдан құрастырылған. Дәл осылай Платон «Филебтегі» Зевс туралы да айтады және ол әрқашан жандардың аспаннан жерге түсуін және олардың қайта кері көтерілуін ойлады. Біздің қазіргі тұрғыдан алғанда, мұның бәрі әртүрлі мифтердің құрылысы ғана және осы жерде объективті идеализмнің жетілген сатыларындағы бұл конструкция – диалектикалыққа жетті. Демек, Платонның «Тимейін» басқа философия емес, тек антикалық контекстте қоя алатын және мұндағы терең диалектиканы, сонымен қатар, диалектикалық конструкцияланған мифологияны да елемей ондағы барлық космологиялық конструкцияларды бос сөз деп, яғни тікелей қабылдайтын «Тимей» комментаторлары дәріменсіздік танытады. Демек, ғарыштың мифологиялық диалектикасы – бұл диалогтың ең маңызды мазмұны болып табылады.

«Тимей» ғасырлар бойы Платон диалогтарының ішіндегі ең беделдісі болды. Сол уақытта басқа диалогтар Қайта өрлеу дәуірінің басы мен ежелгінің соңында ғайыпқа кеткенде, «Тимейдің» көп бөлігі Цицерон мен XIV ғасырда өмір сүрген Халкидий атты христианның латын тіліндегі аудармаларында сақталды.

Осымен біз Энтони Кеннидің «Антик философиясы» атты кітаптың бірінші бөлімін қарастырып болдық. Келесі дәрістерде біз «Даналық мектебі: Аристотельден Аугустинге дейін» атты екінші бөлімін сипаттауға кірісеміз.

Тақырыпты бекітуге арналған сұрақтар

1. Платонның «Мемлекет» диалогында қандай негізгі идеялар мазмұндалған?
2. Платон бойынша қандай үш топ идеалды мемлекеттің негізін құрайды?
3. Ізгіліктің қандай түрлері мемлекеттің негізі болып саналады?
4. Платон «Мемлекетте» саяси биліктің қандай түрлерін сипаттайды?
5. Платонның ойынша идеалды мемлекетті кім басқаруы керек?
6. Не себепті Платон заңдар табиғаты билеуші мінезінен, мемлекеттің әл-ауқатынан маңыздырақ деп есептейді?
7. «Мемлекет» және «Заңдар» диалогы немен ерекшеленеді?
8. «Тимейде» сипатталған Платон космологиясы қандай?

Әдебиет

1. Kenny A., (2012) A New History of Western Philosophy – In Four Parts, Clarendon Press Oxford.
2. Платон, Диалоги. – М.: Академический проект, 2017.

Кітап: Батыс философиясының жаңа тарихы, 1-том. Антика философиясы
Дәріс: 7. Платон диалогтары

3. Диоген Лаэртский, О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. / Пер. и прим. М. Л. Гаспарова. Общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Loseва. (Серия «Философское наследие»). – М., Мысль, 1979. – 624 с.

4. Чанышев А. Н., Курс лекций по древней философии. – М., 1981.